

DİVÂNÜ LUĞÂTİ'T-TÜRK' TE EVİRİK (İBRİK) İbrik in Dîvânu Luğâti't-Türk

Ziyat AKKOYUNLU*

Özet: Bu makalede, kültür alışverişi neticesinde meydana gelen kelime alışverişlerinde doğal olarak ortaya çıkan bir takım yanlışlar ve karışıklıklar sebebiyle Kâşgarlı Mahmûd'un, Dîvânu Luğâti't-Türk' te Türkçe bir kelimeyi Arapça bir kelime zannetmesi üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken de kelimenin doğru telaffuzu yine kitapta bulunan örneklerin ve Arapçada var olan kuralların ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Dîvânu Luğâti't-Türk, kültür alışverişi, ibrik sözcüğü.

Abstract: In this article, it is laid stress upon the Kasgarlı Mahmud's assuming a Turkish word an Arabic one in Dîvânu Luğâti't-Türk, because of a certain number of mistakes and confusions happened naturally due to the word borrowings occurred as a result of the cultural exchange. When this has been done, the correct pronunciation of the word is tried to be put forth for consideration within the examples from the book again and the rules exist in Arabic.

Keywords: Dîvânu Luğâti't-Türk, cultural Exchange, the word 'ibrik'

Kâşgarlı Mahmûd'un yazdığı Dîvânu Luğâti't-Türk' te "ibrik" kelimesine içki meclisini tasvir eden iki dörtlükte rastlıyoruz.

Birinci dörtlük:

اَفْرِقْ بَشِي قَرَلِيُو سَعْرِقْ لَوْلُو كَزَلِيُو سَقِيْجْ قَدْرِي كَزَلِيُو تَنْ لَنْ بِلَاسَقْنِيْمْ

İwrik başı kazlayu

Sagrak tolu közleyü

Sakinç kuzı kizleyü

Tün kün bile sevinelim

"İbriğin başı kazın boynu gibi

Kadeh (yaşla) dolmuş göz gibi

* Prof. Dr.-, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Hüzünlerimizi onun altına gömelim
Gece gündüz sevinelim” (DLT. s. 63)

İkinci dörtlük:

كوكلر قمع تزلدی افرق ادر تزلدی سنسز ازم ازلدی کلکل امل ایلیم

Köğler kamug tüzüldi,
Ewrık iziş tizildi
Sensiz özüm özeldi
Kelgil amul oynalım

“Şarkı ve nağmeler arasında uyum sağlandı
İbrik ve kadehler dizildi
Seni özlediğimden içim sıkıldı
Geliver seninle sakin bir yerde rahatça oynayalım” (DLT. s. 500)¹

Kâşgarlı Mahmûd, burada افرق kelimesini açıklarken; “telaffuz ve mana bakımından Arapçaya uygun düştüğünü; ancak Türklerin bu kelimedeki “b” harfini Türkçedeki “ف” (v)² harfine çevirdiklerini” (DLT. s. 62) ve افرق kelimesinin biraz zorlamayla Arapçada bulunan “قیربا” (ibrik) kelimesinden geldiğini ifade etmekte, bu iki kelime arasındaki benzemeyi sağlamak için de kelimeyi ك (kef) ile değil ق (kaf) ile yazmıştır. Eserinin ilk sayfalarında “Halil’in Kitâbu’l- ‘Ayn”ında yaptığı gibi, kullanılanla kullanılmayanı (kelimeler) birlikte kullanarak Türk dilleri ile Arapçanın iki yarış atı gibi başa baş koştuğunu bildirmek içimden geçerdi. O zaman o metot daha kapsamlı olurdu. Ancak bu şekilde yapışım daha doğrudur. Çünkü bunun algılanması daha kolaydır ve insanlar buna daha fazla rağbet gösterirler. Bundan dolayıdır ki özetlemek maksadıyla kullanılanları tespit ettim; kullanılmayanları da ihmal ettim.” (DLT s. 5) gibi bir kayıt düşen Türk ve Türk Dili’nin hayranı olan Kâşgarlı Mahmûd’un maksadı Arap Dili’nin daha üstün bir dil olduğunu göstermek değil, Türkleri ve Türkçeyi Araplara sevdirmektir.

¹Besim Atalay’ın okuma şekliyle naklettiğimiz şiirlerin açıklamaları, Kâşgarlı Mahmûd’un Arapça tercümesinden alınmıştır.

² Kâşgarlı, eserinde geçen üç noktalı “ f” gibi yazılan “ڤ” (v) harfine “Türkçedeki v” demesine rağmen Besim Atalay’ın, tercümesinde bu “ڤ” leri “ w” harfiyle göstermesi yanlışır ve bu yanlış günümüzde de devam etmektedir. Eski yazı metinleri Latin harflerine çevirirken “veled-vahi-vahdet” gibi yabancı kelimelerdeki “ و ” (v) leri “ w ” ile “ var, ver, vur, av, ev ” gibi Türkçe kelimelerde bulunan “ڤ” leri de “ v” harfiyle göstermek gerekir. Kaynaklarda geçen “ڤ” ler hiçbir zaman “w” harfiyle gösterilemez. Zira Arapçadaki “v” tıpkı İngilizcedeki “w” gibi, dudak yuvarlanarak telaffuz edilirken, Türkçedeki “v” ise ön üst dişlerle alt dudaktan çıkan farklı bir sestir.

اقرق kelimesinin geçtiği dörtlüklerden anlaşıldığı üzere ibrik, o dönemde şarap ve başka içecekleri içinde bulunduran günümüz sürahisini de ifade ediyordu. İbriği, görevini yapar hale getirmek için onu evirmemiz gerektiğine göre bu ad “evir-” fiilinden gelmiş olmalıdır. Nitekim bu fiili gene Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün başka yerlerinde görmekteyiz. Geniş zaman ve masdar şekillerini maddenin sonunda;

اقرار اقرماك

(evürer/evürmek) şeklinde gösteren Kâşgarlı:

المنى بولدن اقردى

“ol meni yoldın evürdi” (O, beni yoldan evirdi.)

ve

الالاياق اقردى

“ol ol ayak evürdi” (O, o kadehi ve benzeri şeyleri evirdi/devirdi) (DLT. s. 99) örneklerini de vermektedir.

Eserin başka bir yerinde yine geniş zaman ve masdar hallerini

اقرشور اقرشمال

(evirüşür/evirüşmek) şeklinde vermekle beraber şu örnekleri

de sıralamıştır:

الانك تمش اتع اقرشتى

“ol anık kaçmış atıg evirişti” (O, onun

kaçmış atını çevirmekte yardım etti) (DLT s. 124)

ve

المنكا نواز اقرشتى

“ol maña tavar evirişti” (O bana davar ve benzeri şeyleri çevirmekte yardım etti).(DLT s. 124)

Son iki örnekte اقرشتى kelimesindeki “v” ve “r” harflerinin müşterek bir esre harekesi aldıkları açık bir şekilde görülmektedir ki bu durum kitabın pek çok yerinde söz konusudur. Mesela Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçen “bititgü (s. 425-13), yilin(s. 454-7), türkler/türkleme(s. 636-3)” kelimelerinde de aynı durum görülür. Zira Araplar, yan yana olan iki harfin harekesi aynı olduğunda, harflerin ortasına tek hareke koyarak bu iki harfi seslendirirler. Böyle olunca da bu kelimenin “evrişti” değil “evirişti” olduğu ortaya çıkar. Bu iki maddenin sonunda fiilin masdar hâli ك ile ق ile

اقرشور اقرشمال (evirüşür/ evirüşmek) şeklinde gösterilmiştir.(DLT s. 124).O halde bütün bunların doğrultusunda diyebiliriz ki söz konusu olan

kelimemizin telaffuzu, her ne kadar dörtlüklerde vezin gereği “ıvrık/evrık” şeklinde geçse de, “evırık/evirik” şeklindedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi ibrik, evirilmek suretiyle fonksiyonel hâle gelir. Bu sebeple kelime “evir-” fiilinden türetilmiş ve Türkçedeki “b > v” değişiminden önce fiilin “ebir-” biçiminden türetilen “ebirik” hâliyle Araplar tarafından kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Kelimenin eski ses özellikleriyle korunmuş biçimi zamanla unutulduğu için Arapça zannedilmiştir. Bu ve benzeri şekillerde kültür alışverişi sebebiyle oluşan kelime alışverişleri doğal bir olaydır. Bu olay neticesi meydana gelen birtakım yanlışlar ve karışıklıklar da bazen kaçınılmazdır.

“Mürüvvet” kelimesinde de bu olayın tersi bir durum meydana gelmiştir. Bugünkü Türkçede, evlatlarının mutluluğunu görmeyi ifade eden “تورم” (mürüvvet) kelimesi, aslında mertlik, insanlık, şefkat karışımı acıma manalarını taşıyan Arapçanın “فُلَعْفُ” (fu‘ulle) veznindeki “قورم” (muruwwe) kelimesidir. Türklerin pek çok Arapça kelimedeki “dişilik t” sini, “açık t” ye çevirmiş olmalarından dolayı “dewle”yi “devlet”, “mille”yi “millet” yaptıkları gibi “muruwwe” kelimesini de Araplarca bilinmeyen “fu‘ullet” kalıbında “muruvvet” şekline dönüştürmüşlerdir ve Arapça kelimelerde bulunan hareketleri ince olarak telakki etmeleri hasebiyle kelimedeki sesleri kalınlık-incelik kuralına göre düzenleyerek “mürüvvet” şeklinde kullanmışlardır. Araplar da şekil değiştiren bu kelimeyi yeni şekliyle Türkçe zannetmişlerdir. Türkçedeki “فُ (v)’yi telaffuzda zorlanmaları sebebiyle “ف” (f) ye çevirerek “mürüffet” daha sonra “mürfet” daha sonra da “mirfet” şekliyle tekrar dillerine alarak, Türkçe bir kelimeymiş gibi kullanmışlardır. Bugün Mısır’da en yaygın kız adlarından biri de Mirfet’tir. Bunu da Türkçe bir ad olarak bilirler.

Gerek bu maddelerdeki manalardan, gerek ك ile yazılışlardan dolayı “ıvrık” kelimesinin ق ‘la değil, ك ‘le yazılması ve “evirik” şeklinde telaffuz edilmesi gerekir.

Bugün “ibrik” diye bildiğimiz “evirik” in Arapça bir kelime olmadığını en büyük ispatı da kelime türevlerinin bol olduğu bilinen Arapçada bu kelimenin türevinin olmayışıdır. Nitekim Şeyh İmâm Muhammed bin Ebi Bekr bin ‘Abdu’l-Kâdir E’r-Râzî’nin Muhtârü’s-Sihâh adlı Arapça sözlüğünde “ ibrik ” kelimesi için “ Fârisî mu‘arrab” (Farsçadır, Arapçalaştırılmıştır.) açıklaması geçmektedir ki Araplar Fârisî veya A‘cemî tabirlerini Arapçanın dışındaki diller için kullanırlar.